

AKADÉMIAI KIADÓ

Egy maszkos üvegyöngy töredéke a Közép-Tisza-vidékről (Szajol-Széle II. lelőhely, Jász-Nagykun-Szolnok vármegye)

Archaeologiai Értesítő

147 (2022) 1, 127–132

DOI:

10.1556/0208.2022.00029

© 2022 A szerző

F. KOVÁCS Péter*

Damjanich János Múzeum, 5000 Szolnok, Kossuth tér 4., Hungary

Kézirat beérkezett: 2022. május 30. • Javított kézirat beérkezett: 2022. augusztus 19. • Kézirat elfogadva: 2022. augusztus 19.

KÖZLEMÉNY

ABSZTRAKT

A La Tène kultúra Kr. e. 4–3. századi elterjedése az Alföldön, annak kapcsolatrendszere és viszonya a helyi, illetve szomszédos kulturális entitásokhoz továbbra is számos kérdést vet fel. Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében zajló terepi és kutatói munkának köszönhetően bővülő késő vaskori régészeti leletanyag rendszeres feldolgozásával a korábbi évekhez képest jóval teljesebb képet alkothatunk a korszakban zajló folyamatokról. A Szolnoktól keletre fekvő Szajol település határában végzett terepbejárás és fémkeresőzés során egy maszkos üvegyöngy került elő. A korábban azonosított maszkos gyöngyök elsősorban az Északi-középhegység és az Alföld átmeneti zónájában, a Duna-kanyarban, valamint a Felső-Tisza-vidéken kerültek elő. A jelen közleményben bemutatásra kerülő példány mostani ismereteink szerint a legdélebbi elfordulása ennek a tárgytipusnak Magyarország területén.

KULCSSZAVAK

késő vaskor, kelta, La Tène kultúra, Közép-Tisza-vidék, maszkos gyöngy

ABSTRACT

The spread of the La Tène culture during the 4th–3rd c. BC in the Great Hungarian Plain its system of relations and its relationship with local and neighbouring cultural entities still raises a number of questions. Thanks to the regular field works and researches we can have a more detailed picture of the La Tène period of Jász-Nagykun-Szolnok County. During a field walk and metal detecting a new face-bead shard come to light from east of Szolnok at Szajol-Széle site II. This fragment is probably the most southern occurrence of this time of beads at the moment. From this aspect it is necessary to publish this freshly occurred archaeological find.

KEYWORDS

Late Iron Age, Celtic, La Tène culture, Middle Tisza Region, face-beads

BEVEZETÉS

A késő vaskori régészet számára az üvegtárgyak kutatása mindig kiemelet jelentőséggel bíró terület volt. A gyöngyökön belül megkülönböztetett figyelem irányult a maszkos vagy arcós gyöngyök kutatására, mivel ezek a La Tène kultúra számára idegen tárgyak feltehetően nem helyben készültek, így egy sajtósárgos aspektusból mutatnak rá a korszak közösségeinek kapcsolatrendszerére. Ezért is fontos bemutatni egy új példányt, ami a mai Szolnok és Szajol települések közös határában került elő fémkeresős terepbejárás során. (A lelőhely pontos neve Szajol-Széle II, nyilvántartásba vétele folyamatban van.) Magyarország területén hasonló példányok főleg az Északi-középhegység és a Felső-Tisza régiójában koncentrálnak, ettől a földrajzi elterjedési mintázattól jóval délebbre található a mostani lelet.

*Levelező szerző.

E-mail: kovacs.peter.uni@gmail.com

ELLENTMONDÁSOK ÉS KÉRDÉSEK

A maszkos gyöngyök származásával, lehetséges készítési helyével és elterjedésével számos tanulmány foglalkozott.¹ Ezen tárgyak eredete elsősorban a föníciai kultúrkörbe vezethető vissza, elsődleges gyártási központként a Mediterráneum és Karthágó jelölhető meg, ahol a Kr. e. 7. század során kezdik el készíteni az ilyen gyöngyöket, amuletteket.² A kelta kontextusban található gyöngyök valószínűleg az észak-pontuszi régió görög gyarmatvárosainak műhelyeiben készülhettek, ahol akár föníciai mesterek is dolgozhattak.³ A pontuszi származás mellett szóló legerősebb érv, hogy a régióban egyszerűen itt koncentrálódik a legtöbb maszkos gyöngy, melyek gyártásával a görög, trák, szkíta és egyéb 'barbár' közösségek igényeit szolgálhatták ki. Ezeket a gyöngyöket a korszak kereskedelmi útvonalain továbbíthatták északnyugati irányba egészen Sziléziáig,⁴ keleti irányba pedig a Dél-Urálig vagy a Kaukázusig.⁵

Egy hipotézis szerint azonban a területi eloszláson alapuló modell újragondolásra szorul, mivel kronológiai és tipológiai ellentmondások feszülnek benne.⁶ Az elmélet egyik fontos érve szerint a Pontusz-vidéki műhelyek hamarabb felfüggesztik gyártási tevékenységüket, mint a Kárpát-medencében talált példányok földbe kerülésének ideje.⁷ Amíg a Fekete-tenger partvidékén, a pontuszi régióban, valamint a Kárpátokon túli területeken található gyöngyök mind a Kr. e. 4. század második felére, végére datálható temetkezésekből vagy települési kontextusból kerültek elő, addig a Kárpát-medencéből ismert darabok Kr. e. 3. és 2. századi kontextusban bukkannak fel.⁸ Ezen érvelés mentén haladva feltételezi Aurel Rustoiu, hogy a maszkos gyöngyök gyártásának két lehetséges helyszíne valószínűsíthető. Az egyik a Kr. e. 4. század során működött a Pontusz-régióban, míg egy másik a Kárpát-medence területén, Délnyugat-Szlovákiában a Kr. e. 3. század során, a közép La Tène periódusban.⁹ Erre az időszakra tehető Délnyugat-Szlovákiában található üvegyártó központ működésének kezdete és csúcsa, melyet nagyszámú üveg karperec és üvegyöngy bizonyít.¹⁰

M. Karwowski egy korábbi tanulmányában mélyrehatóan vizsgálta ezt a gyöngytípust, és technológiai, stiliztikai szempontból is különbséget tesz egyes közép-európai és

délkelet-európai példányok között, így két nagy csoportra bontva az amúgy meglehetősen eltérő megjelenésű típusokat. Az „orsó formájú” (*bobbin beads*) gyöngyök esetében hasonlóságok mutathatók ki a készítési technológiában és stílusban például a Haevernick 6b típusú karperecekkal, így Karwowski ezt a csoportot tartja a helyi La Tène üvegművesség termékének, míg a maszkos gyöngyök másik csoportját (*face beads*) pontuszi termékeknek tekinti.¹¹ Hasonló álláspontra helyezkedik a kérdésben Szabó Miklós, aki szerint nincs bizonyíték arra, hogy a pontuszi eredetű maszkos gyöngyöket a Kárpátokon belül is készítették volna.¹²

Azonban az érvelés hiába tűnik helyesnek és megalapozottnak, továbbra sem ad magyarázatot arra tényre, hogy a Fekete-tenger partvidékén, illír területen és a transzkárpáti térségben miért Kr. e. 4. századi kontextusban található ezek a tárgyak, és a Kárpát-medencében pedig miért Kr. e. 3–2. századiban? M. Seefried meghatározása alapján ezek a gyöngyök a pun/karthágói amulettek F1-es csoportjába sorolhatók, gyártásuk pedig Kr. e. 500–150 közé tehető.¹³ Azonban a keltezés egy a Kr. e. 4. és Kr. e. 2. század között használt, és csak részben publikált sír bizonytalan datálásán alapszik.¹⁴ Amennyiben M. Seefried érvelése helyes, akkor elvben lehetséges, hogy a kárpát-medencei példányok egy másik kapcsolati hálón keresztül és/vagy másik műhelyből érkezhettek, mint a Fekete-tengeri példányok.

Mindenesetre a két csoport (orsó alakú gyöngy és maszkos gyöngy) közötti technológiai és esztétikai eltérés egyértelműen szembetűnő, valamint a mennyiségi különbség is drasztikus,¹⁵ így igen megalapozott, hogy számolni kell egy közép-európai variációval, amely egyfajta utánpótlás a fekete-tengeri maszkos gyöngyöknek, lényegében ezek az orsó alakú gyöngyök (*bobbin beads*).

MASZKOS ÜVEGGYÖNGY A SZAJOL-SZÉLE II. LELŐHELYRŐL

Ezen különleges gyöngytípus egy újonnan előkerült példányát a következő sorokban mutatom be. A tárgy lelőhelye Szolnok és Szajol települések közös határában fekszik, közigazgatásilag Szajol településhez tartozik. Közélemben fekszik az ún. Mol Telep, amelyet csak annyiban érdemes megemlíteni, hogy annak területe nem bejárható, és köztudomású, hogy építésekor Árpád- és/vagy középkori telepjelemlések kerültek bolygatásra és elpusztításra. Kérdés, hogy a munkálatok mennyire érinthették a vaskori telepet (*I. kép*).

A Szajol-Széle II. lelőhely egy határozottan kiemelkedő tiszai magasparton fekszik, a 19. században levágott, mai

¹Haevernick (1977); Venclová (1983); Szabó (1985) 71–72; Venclová (1990); Balen-Letunić (1990); Szabó (1992) 159–160; Almásy (1993); Hellebrandt (1999) 88–90; Szabó (2003) 255–259; (2005) 150–151; Karwowski (2005); Rustoiu (2008); Teleagă (2008) 286–289; Măndescu (2010) 365–373.

²Seefried (1979); Tatton-Brown (1981); Grose (1989).

³Bouzek (2000).

⁴Venclová (1974) Fig. 2; Hellebrandt (1999) 88–90.

⁵Treister (2021) Fig. 1.

⁶Rustoiu (2011).

⁷Rustoiu (2011) 97.

⁸Rustoiu (2011) 97–98; Treister (2021) 54.

⁹Rustoiu (2011) 98.

¹⁰Pl. Březinová (2018).

¹¹Karwowski (2005) 165–167.

¹²Szabó (2007) 316; Szabó et al. (2008) 218.

¹³Seefried (1982) 32.

¹⁴Seefried (1982) 32.

¹⁵Karwowski (2005) List 3–4 alapján 6 db orsó alakú gyöngy és 26 maszkos gyöngy ismert. Egy teljes körű gyűjtést követően a maszkos gyöngyök száma ennél nagyobb lenne.

1. kép. Szajol-Széle II. lelőhely
Fig. 1. Szajol-Széle II site

Holt-Tisza-ágtól néhány száz méterre található. Ez a magasparti vonulat relatíve hosszan követhető domináns geográfiai jelenség, amely alapvetően meghatározza a mikrorégióban lévő régészeti lelőhelyek struktúráját. A területen Cseh János végzett régészeti terepbejárásokat, melynek során több kisebb felszíni telepnyomot is azonosított.¹⁶ A közzétett dokumentáció alapján úgy tűnik, hogy a késő vaskori telepek laza láncolata fűződik fel a Tisza magaspartja mentén. Feltehetően kisebb kiterjedésű telepekkel számolhatunk, melyek mindössze néhány házhelyből állhattak. 1993-ban a Holt-Tisza belső oldalán a Szajol-Széle II. lelőhelytől északnyugati irányba egy kisebb, falusias jellegű késő vaskori La Tène kultúrába sorolható település részlete került feltárára a Szolnok-Alcsisziget elnevezésű lelőhelyen. A feltárt kerámiaanyag a középső La Tène (LT) időszak jellegzetességeit viseli magán, kiegészülve néhány középső vaskori, Vekerzug-kultúrához sorolható egyszerűbb edénnyel. A leletanyagból kiemelendő egy üveg karperec töredéke, amely a Haevernick 8b csoportba sorolható.¹⁷ A típus ugyancsak a közép LT-re jellemző, ezen belül is talán az LT C1c időszakra tehető a legkorábbi

megjelenése temetkezésekben, telepeken az LT C2-re.¹⁸ Ennek a tárgynak a párhuzamai is megtalálhatók Gyöngyöspata-Geregi-földek lelőhelyen.¹⁹

A Szajol-Széle II. lelőhelyen 2021-ben Csontos Szabolcs múzeumi önkéntes végzett szemlét, melynek során több középkori és AVK lelet mellett egy üveg karperec és egy maszkos üvegyöngyöt is talált (2–3. kép).²⁰ Az üveg karperec korábban közlésre került.²¹ Ez a példány a Haevernick 8d csoportba és a Gerbhard-féle 20. sorozatba sorolható, ami szerint az LT C1–C2 időszakokra datálható.²²

Az üvegyöngyből mindössze egy apró szilánk került elő, aminek mérete alig centiméteres nagyságú, ám ez alapján is biztonsággal azonosítható néhány részlete. Egyértelműen kivehető az orrszerű bütyök, a fehér alapon lévő kék szemeket formázó szabálytalan karikák.

¹⁸Březinová (2018) 28.

¹⁹Tankó (2006) Fig 3. 5–6.

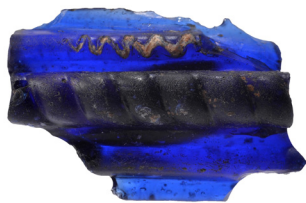
²⁰A megtaláló Csontos Szabolcsnak ezúton is szeretnénk kifejezni köszönetünket a lelet megtalálásáért és beszolgáltatásáért.

²¹F. Kovács (2021) 49.

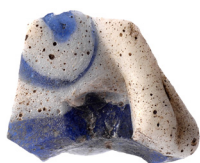
²²F. Kovács (2021) 47.

¹⁶Cseh (2018) 10–11, 2. kép.

¹⁷F. Kovács (2021) 47–48.

2. kép. Szajol-Széle II. lelőhelyen előkerült üveg karperec töredéke
Fig. 2. Fragment of a glass bracelet from the Szajol-Széle II site

3. kép. Szajol-Széle II. lelőhelyen előkerült maszkos gyöngy töredéke
Fig. 3. Fragment of a face-bead from the Szajol-Széle II site

A gyöngy két fő színe a kék és fehér. A testet kék mező alkothatja, amin belül van kialakítva a szem fehér és kék sávokból. A testen egy további plasztikus fehér bütyök is megfigyelhető. Legnagyobb szélessége: 17 mm, magassága: 18 mm, vastagsága: 5–7 mm.

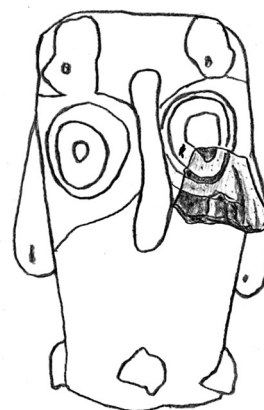
A töredék ezen tulajdonságai alapján a klasszikus, pontuszi eredetű maszkos gyöngyök közé sorolható, és nem az orsó alakú gyöngyök (*bobbin beads*) csoportjába. Apró mérete miatt, azonban nem dönthető el, hogy a zömökebb vagy a nyurgább verzió lehetett valamikor (4. kép). A szín és a felismerhető forma alapján a közeli párhuzamok lehetnek a mangali, pişcolti, hruşky-i példányok is,²³ de akár a dél-uráli térségben is felfedezhetünk hasonló gyöngyöket.²⁴

ÖSSZEGZÉS

A korábban azonosított orsó alakú és pontuszi jellegű, maszkos gyöngyök elsősorban az Északi-középhegység és az Alföld átmeneti zónájában, a Dunakanyarban és a Felső-Tisza-vidéken kerültek elő. A mostani példány az ezektől

²³Karwowski (2005) Fig. 6. d–e; Čizmarová (2019) Obr. 2. 1.

²⁴Treister (2021) Fig. 2.

4. kép. Szajol-Széle II. lelőhelyen előkerült maszkos gyöngy töredéke és rekonstrukciós rajza a Vác-Kavicsbánya lelőhelyen előkerült példány alapján

Fig. 4. Reconstruction sketch of the face-bead fragment from the Szajol-Széle II site, based on the specimen of Vác-Kavicsbánya

jóval délebbre fekvő Szajol határában, az Alföld központi részén van. Így némiképpen eltérő képet mutat a korábbi példányok földrajzi elterjedéséhez képest.

Az üvegyöngy töredéke egy a Kr. e. 3. századra datálható üveg karperec darabjával együtt került elő, illetve ugyanezen a magasparti vonalon további, Kr. e. 3. századi felszíni leletek is ismertek. Emellett Szolnok-Alcsisziget lelőhelyen ugyancsak Kr. e. 3. századi üveg karperec, valamint jellegzetes, közép Kr. e. 3. századra keltezhető edények kerültek elő. Ugyanakkor a pontuszi jellegű maszkos üvegyöngyök a Kárpát-medencében eddig leginkább Kr. e. 3. századi kontextusból ismertek. Ezek alapján legvalószínűbb, hogy a szajoli maszkos gyöngy töredéke is Kr. e. 3. századi, településhez kapcsolható kontextusban lehetett.

BIBLIOGRÁFIA

- Almássy, K. (1993). Késő vaskori maszkos gyöngy Tiszalókról. *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle*, 28(3): 373–379.
- Balen-Letunic, D. (1990). Perle s tri lica pronadjene na poručju Like (Perlen mit drei Gesichtern aus dem Gebiet der Lika). *Vjesnik arheološkog muzeja u Zagrebu*, 23: 41–54.

- Bouzek, J. (2000). Les Phéniciens en Mer Noire? In: Avram, A. és Babeş, M. (Szerk.), *Civilisation grecque et culture antique peripheriques. Hommages a P. Alexandrescu a son 70e anniversaire*. Editura enciclopedică, Bucureşti, 134–137.
- Březinová, G. (2018). *Šperk zo skla a sapropelitu. u Keltov na Slovensku*, Vol. 30. Archaeologica Slovaca Monographiae – Studia, Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Nitra.
- Čiznářová, H. (2019). Maskovité Korálky Na Moravě (The “mask-beads” and the “bobbin-beads” in Moravia). *Studia Historica Nitriensia*, 23: 21–32.
- Cseh, J. (2018). Kelta és gepida megtelepedés emlékei a szajoli Tenyőhalomtól délnyugatra eső magasparton. *Tisicum. A Jász-Nagykun-Szolnok megyei Múzeumok Évkönyve*, 26: 9–22.
- F. Kovács P. (2021). Kelta üvegkarperecek a Közép-Tisza-vidéken (Celtic glass bracelets from the Middle Tisza region [East Hungary]). *Tisicum. A Jász-Nagykun-Szolnok megyei Múzeumok Évkönyve*, 24: 45–54.
- Grose, D.F. (1989). *Early ancient glass: core-formed, rod-formed, and cast vessels and objects from the late bronze age to the early Roman Empire, 1600 B.C. to A.D. 50*. Hudson Hills Press, New York.
- Haevernick, T.E. (1977). Gesichtspelen. *Madrider Mitteilungen*, 18: 152–231.
- Hellebrandt, M. (1999). *Celtic finds from Northern Hungary*, Vol. 3. Corpus of Celtic Finds in Hungary, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Karwowski, M. (2005). The earliest types of eastern celtic glass ornaments. In: Dobrzanska, H., Megaw, V. és Poleska, P. (Szerk.), *Celts on the Margin. Studies in European Cultural Interaction 7th Century BC – 1st Century AD. Dedicated to Zenon Woźniak*. Institute of Archaeology and Ethnology of the Polish Academy of Sciences, Krakow, 163–171.
- Măndescu, D. (2010). *Cronologia perioadei timpurii a celei de a doua epoci a fierului (sec. V-III a. Chr.) între Carpați. Nistru și Balcani*. Editura Istros a Muzeului Brăilei, Brăila.
- Rustoiu, A. (2008). “Dr. Jekyll/Mr. Hyde.” A double-faced gold pendant from the History Museum of Schumen (Bulgaria) and the glass masked-beads. *Instrumentum. Bulletin du Groupe de travail europeen sur l’artisanat et les productions manufacturées dans l’Antiquité*, 27: 10–11.
- Rustoiu, A. (2011). Celto-Pontica. Connections of the celts from Transylvania with the Black Sea. *Pontica*, 44: 91–111.
- Seefried, M. (1979). Glass core pendants found in the Mediterranean area. *Journal of Glass Studies*, 21: 17–25.
- Seefried, M. (1982). *Les pendentifs en verre sur noyau des pays de la Méditerranée antique*, Vol. 57. Collection De L’école Française De Rome, École Française de Rome, Roma.
- Szabó, M. (1985). Nouvelles vues sur l’art des Celtes orientaux. *Études Celtiques*, 22: 53–72.
- Szabó, M. (1992). *Les Celtes de l’Est. Le Second Age du fer dans la cuvette des Karpates*. Centre archéologique européen du Mont Beuvray, Paris.
- Szabó, M. (2003). Perles à masque en verre. In: Vitali, D. (Szerk.), *L’immagine tra mondo celtico e mondo etrusco-italico*. Gedit Editioni, Bologna, 255–260.
- Szabó, M. (2005). *Keleti kelták. A késő vaskor a Kárpát-medencében*. L’Harmattan, Budapest.
- Szabó, M. (2007). La Chronologie de l’habitat. In: Szabó, M. (Szerk.), *L’habitat de l’époque de La Tène à Sajópetri Hosszúdűlő*. L’Harmattan, Budapest, 313–320.
- Szabó, M., Czajlik, Z., Tankó, K., és Tímár, L. (2008). Polgár 1: L’habitat du second age du Fer (IIIe siècle av. J.-Chr.). *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 59: 183–223.
- Tankó, K. (2006). Celtic Glass Braceletes in East-Hungary. In: Sárbu, V. és Vaida, D.L. (Szerk.), *Thracians and Celts. Proceedings of the International Colloquium from Bistrița 18–20 May 2006*. Editura Mega, Cluj-Napoca, 253–263.
- Tatton-Brown, V. (1981). Rod-formed Glass pendants and Beads of the First Millennium B.C. In: Harden, D.B. (Szerk.), *Catalogue of Greek and Roman Glass in the British Museum. Vol. I. Core- and Rod-formed Vessels and Pendants and Mycenaean Cast Objects*. Trustees of the British Museum, London, 143–155.
- Teleagă, E. (2008). *Griechische Importe in den Nekropolen an der unteren Donau. 6. Jh. – Anfang des 3. Jh. v. Chr.*, Vol. 23. Marburger Studien zur Vor- und Frühgeschichte, Verlag Marie Leidorf, Rahden/Westf.
- Treister, M. (2021). Mediterranean and North Pontic Greek Imports in the Nomadic Burials of the Lower Volga region and Foothills of South Urals of the 4th – First Third of the 3rd Century BC. *Археологія І Давня Історія України*, 41: 51–67.
- Venclová, N. (1974). Skleněné maskavité koraly a jejich deriváty ve střední Evropě. *Archeologické Rozhledy*, 26(6): 593–602.
- Venclová, N. (1983). Prehistoric Eye Beads in Central Europe. *Journal of Glass Studies*, 25: 11–17.
- Venclová, N. (1990). *Prehistoric glass in Bohemia*. Archeologický ústav ČSAV, Praha.

A face-bead shard in the Middle Tisza Region (Szajol-Széle II site, Jász-Nagykun-Szolnok County)

Péter F. Kovács

Summary

The previously identified bobbin-beads and Pontic-type face-beads were mainly found in the connecting zone of the Northern Central Mountains and the Great Hungarian Plain in the Danube Bend and in the Upper Tisza region. The site of the recently found specimen is located on the central part of the Great Hungarian Plain far to the south from the previously known items. Thus, it presents a slightly different picture compared to the geographical distribution of the earlier specimens.

The face-bead in question can be dated to the 3rd century BC, and was found together with a piece of glass bracelet which can be dated to the same period. On the same high-bank line other sites and surface finds are also known all dated to the 3rd century BC. The Szolnok-Alcsisziget site is also dated to 3rd century BC. A piece of glass bracelet and typical central La Tène pottery shards have been excavated there. Following these data, the face-bead from Szajol-Széle II site can be dated to the 3rd century BC.

